

– Egyszer megismered majd a szédülést is. Onnan kezdve pedig csak lefelé tartasz. Tablettákat szedsz majd a szédülésre – mondta az idősebb nő.

A pincér immár nem titkolta, hogy őket nézi.

– A szédülés termékeny is lehet – sóhajtott a fiatal nő. – Vágyom a szédülésre, mert megvéd a bánattól. Ahogy a híres Louis Dachart mondja, „a bánat egy leples angyal, aki a fejedre ül, hogy ne halljad az élet hangjait”.

– Ez szép – mondta az idősebb nő, és megtörölte a szemét.

Aztán fizettek. Az idősebb nő ottfelejtette a táskáját. A pincér utánaszólt, és miközben átnyújtotta neki a táskát, rámosolygott. Csúnya mosolya volt. A nő megköszönte a segítségét, és távozott.

Fábri Anna

MIKSZÁTH NŐALAKJAI

A XIX. századi magyar irodalomban rendkívül ritka a női főhős köré szerveződő regény, s ha akad is ilyen (mint az *ÖZVEGY ÉS LEÁNYA* vagy *A NŐVÉREK*), nem a női lélek, életfelfogás és életvitel mélyreható rajza, hanem valamiféle példázatosságra törő – és éppen ezért valójában általánosító, egyúttal oktató, moralizáló – elbeszélői irányultság uralja őket. Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar írókat nem foglalkoztatták a magánélet kérdései, azt azonban igen, hogy az életnek e körei a múlt században kevés (vagy a nyugat-európaihoz képest kevesebb) egyénített vonással bírtak. Még az e tekintetben (a női életproblematika bemutatása tekintetében) legnagyobb szabású kísérlet: A *TENGERSZEMŰ HÖLGY* című Jókai-regény sem igen több, mint kiszámítottan megszerkesztett esettanulmány-sorozat. Másfelől éppen ez az egyetlen jelentősebb múlt századi magyar regény, amelyben egy női élettörténet az elbeszélői helyzetekben is hangsúlyozottan kettős, férfi és női szemszögből nézve jelenik meg. (Csak futólag említsem, hogy a századközéptől kezdve egyre népesebb írónői kör kísérletezett a sajátosan női élethelyzetek, életproblémák megjelenítésével irodalmunkban. Bár ezeknek elbeszélői értékét nem hasonlíthatjuk a mienkkel számos vonatkozásban rokon életvilágot tematizáló lengyel irodalom hasonló szándékú műveihöz, az azonban mégiscsak mulasztás, hogy mint becses művelődéstörténeti forrásokat mindaddig figyelmen kívül hagyjuk.)

Jókai – némiképp Jósika Miklós irodalmi útmutatását, azaz a romantika és a biedermeier ihletését követve: a nemtő és a múzsa, valamint a fúria, illetve a démon képzetekhez kötődve – a nőket következetesen mint a férfiéletek meghatározóit léptette föl műveiben. Eleinte férfi és nő kapcsolatában a tudatos választás (azaz a választás szabadságának) lehetőségét hangsúlyozta, később azonban egyre inkább a választások sorsszerűségét. A tekintetben azonban az évek előrehaladtával sincs változás, hogy a romlás és dicsőség, erkölcsi pusztulás vagy tökéletesedés az ő írói világában szinte kizárólag a nőtől, a nő személyiségétől függ.

Másfelől azonban a nő sem független, szabad egyéniség Jókai interpretációjában, hanem olyan lény, akinek egyénisége sokoldalú érzelmi kapcsolataiban teljesedik ki, így a nők életének, lelkének torzulásai csaknem mindig intim kapcsolataik kudarcából erednek. Bár azt, hogy Jókai férfi és nő viszonyáról szólva (is) sémákkal dolgozik, többen is megállapították, de értékelni eltérően értékelték. Voltak, akik ebben is a lélektani hiteltelenség forrását látták, és megrótták érte, mint például Péterfy, de voltak olyanok is, akik ezt is csodálatra méltó és művészileg termékeny szublimálóképességének újabb jeleként értékelték, mint például Csáth Géza. Az azonban, hogy Jókai-életrajzát – remekbe sikerült könyvét – írva, Mikszáth Kálmánnak voltaképpen nem volt mondanivalója minderről, nagyon is elgondolkodtató. Nem mintha Mikszáth nem beszélne a hőse életében fontos szerepet játszó nőkről, elsősorban is – az ő szávaival élve – a *női viceispán típusát* megtestesítő *anyáról* vagy a határozott és érett személyiségű első feleségről, az okos és szép *Laborfalvi Rózáról* (feltűnő ezzel szemben, hogy a második asszonyról, *Nagy Belláról semmit sem mond*), sejtet még azután holmi érzelmes románcokat is (a Noémit ihlető *Ottiliáról* vagy a szép és titokzatos budai ügyvédnéről), de Jókainak a másik nemhez való viszonyáról és ennek munkáiba való kivetüléséről következetesen hallgat. Mindössze naivitását, életidegenségét (vagy inkább életfölbőlöttségét) hangsúlyozza, azt, hogy ez az igazán sikeres ember az önmagával való beérni tudás valamiféle képességével rendelkezett.

Mikszáthnak magának egyébként többen szemére vetették, hogy sablonosan ír a nőkről, s hogy szenvedélytelen alkata prózáját e területen is erőteljesen uralja. (Valójában – bár elfojtottan – szenvedélyes egyéniség volt, ez olykor regényeiből és elbeszéléseiből is kitetszik; szerelmi levelezése, de még inkább felesége visszaemlékezései pedig pontos látellel szolgálnak érzelmi életének alapvető jellemzőjéről: a szabályozott szenvedélyességről.)

Nem egy kritikusa tette szóvá, hogy Mikszáth par excellence férfi író: előadásmódja, szemlélete oly határozottan férfias, hogy a női közönséget nem is igen képes meghódítani. *„Feltűnő, hogy a nők nincsenek tőle föltétlenül elragadtatva. Alig találtam nőt, aki Mikszáthot igazában méltányolni tudta volna. Ők öntudatlanul is megérik az írásokban a férfit, és azt hiszem, hogy Mikszáth egyhangú erotikája általában nem kelt bennük különösebb emóciókat. Azt pedig nem kell magyarázni, hogy a nőknek a humor iránt sokkal kevesebb érzékük van, mint a férfiaknak. Jókai nagy hatását a hölgyekre jórészt a szokatlan és pompás erotikájával merem magyarázni.”*

Eltekintve attól, hogy Csáth Géza e helyütt, a nők humorérzékének fogyatékoságairól szólva, Gyulai Pál fél évszázaddal korábban megfogalmazott álláspontját visszahangozza, végül is nem becüli kevesebbre a női közönséget a férfiúinál. Sőt azzal, hogy a szerelmi tematikához való viszonyban a férfi és női befogadók (egyszersmind persze életfelfogások, életértékelések) különbségét hangsúlyozza, valójában a századforduló-századelő egyszerre emancipált és hisztérikus érzékiségéhez igazodva, a művészet terén is kitüntetett jelentőséggel ruházza föl a szerelmi (közelebbről az erotikus) tematikát. Ennek megjelenítése a modernség, az érzékenység, a teljes életértés fokmérője lesz, s Csáthnak e téren többé-kevésbé elmarasztaló véleménye van Mikszáthról. Kevésnek, egyoldalúnak, csupán szűkös férfiszempontokat megjelenítőknak találja szerelmi történeteit.

Vannak olyan kritikusok is, akik úgy vélik, Mikszáth hangja, ha nőkről szól, belesimul a korabeli magyar férfikompániák általánosan jellemző szólamaiba. Mindehhez – inkább az állítás erősítése, mint gyengítése kedvéért – hozzáteszik még, hogy különös

előszeretettel viseltetik a fiatal leányok (a bakfisok) iránt: „*Csak a lányoknak kegyelmez, ezeknek azonban jellemzése gyengébb, egyéniségük nincs, afféle Vas Gereben-szerű ábrándozó galambok, vér és hús és igaz élet nélkül, de még így sem kímélik őket a frivol, lovagiattan, tisztességtelen megjegyzések. A szerelmi jelenetek rajza sohasem tiszta, hogy is mondjam, olyan öregeken érzékies kedvetelésféle rontja le a poézist. E két feltűnő vonás elkedvetleníti a kritikust.*” Meg kell azonban mondani, hogy az efféle vélemények hangoztatói következetesen azonosítják az elbeszélői nézőpontokat az író személyes nézőpontjával (sőt olykor álláspontjával is), s figyelmen kívül hagyják Mikszáth írásművészetének egyik legjellemzőbb tulajdonságát: a gyakori nézőpontváltásokat, sőt a nézőpontok megsokszorozását, szándékos elbizonytalánítását.

Mikszáth a fiatal nők külsejének, mozdulatainak leírásaiban valóban gyakran érvényesíti az idősödő férfiak látásmódját, nemegyszer azonban éppen ez a nyers szexuális képzettársításokat sem nélkülöző látásmód az ábrázolás tárgya, mint A GAVALLÉROK esküvői jelenetében:

„– *Fél, Katica?*

– *Nem, nem, csak szégyellem magamat – suttogja, s szinte szeretne valahogy elbújni Endre mögé, hogy kikerülje a sok kíváncsi tekintetet. Kíváncsi tekintetek – enyhe szó. Valóságos szentségtörő szemsugarak azok, melyek egy menyasszonyra lövellnek ilyenkor a csúf férfi szemkarikákból. Ah, Istenem! Nem is hogy nézik, de hogy mit gondolnak hozzá... Pedig hogyan nézik, a nővését, formáit, idomait, mint a csikóét a vásáron. A látásukat megtoldják sejtéssel. Azok a törékeny, finom, okos lények érzik e bántó szemeket, miként mászkálnak a ruhán keresztül szűzies testükön.*”

Bizonyos elfogultság kell ahhoz, hogy valaki ne vegye észre az efféle leírásokban a fiatal nők kiszolgáltatottságának megjelenítését. A részvételre azonban, amely ilyenkor áthatja az író hangját, kevesen figyelnek föl, s ha igen, csak nőképének árnyalatlan-ságát látják benne, mint Csáth, aki az ifjú pályatársak közül talán legközelebb került Mikszáth írói „titkának” leleplezéséhez a NOSZTY-regényről írott bírálatában, ebben a nagyszabású elemző kritikában, amelyben kicsiny látószögű írónak aposztrofálja.

„*Ami a könyveiből hiányzik, az nem művészetének, hanem az emberi művoltának, természetének hiánya [...] El kell mondani, hogy hiányzik belőle az érdeklődés minden iránt, ami a saját miliójén túlesik. A látószög kicsiny. (Igaz, hogy viszont senki jobban meg nem látja azokat a dolgokat, amiket Mikszáth megnéz.)*” Valamit azonban eltakar a kritikát fogalmazó Csáth szeme elől „*a maga művészi igazságának*” öntudatos vállalása – azt meglátja, hogy „*a kicsiny látószög*” a maga nemében tökéletesen kialakított optika, de kiválasztásában nem veszi észre az önkorlátozás (sőt lemondás) gesztusát. Mások, mint Schöpflin, éppen a felülnézet: egyfajta színházi nézőpont birtoklását látják Mikszáth elbeszélő művészete egyik legfontosabb jellemzőjének, vagyis a távolságtartást, de keveset törődnek e nézőpont személyességére utaló reflexiókkal.

Mikszáth nem a világot, hanem az embert látja kisebbnek (mert esendőbbnek), mint a régi és új romantikusok. Fokról fokra finomította ifjúkorának nyílt moralizáló-hajlamait, s végül íróként is elfogadta a szentencia tanítását: „*Ítéletet mondani könnyű, gondolkodni nehéz.*” Így vagy úgy, de legtöbb érett írása e nehezebb út választásáról tanúskodik. Miközben többnyire humorral takargatta írói énjében (is) a megszabzott idealistát, s az élet legfőbb ajándékaként mutatta meg a maga legtágabb értelmében az érzékiséget, minduntalan szóhoz juttatott egy érzést, amelynek kinyilvánításával nagy elődei műveiben csak elvétve találkozhatunk, egy érzést, amely majd – ha nem tévedek – Kosztolányi műveiben teljesedik ki: a *részvélet*. Mikszáth részvéte még nem minden emberé – általában csak a gyermekeket, a fiatal és ártatlan nőket s – olykor –

az erkölcsi eszményeikben megsebzetteket illeti meg. (Néha, nagy ritkán pedig a bűnösöket is, mint – az ezért is annyira tökéletesen oroszos hangú – A MI ÖRÖKÖS BARÁ-TUNK című novellában.) Az elemzőnek oly érzékeny Schöpflin azonban nem részvét-ről, csupán gyöngédségről beszél: „Milyen gyöngéd a nők iránt! Kevés nőalakja van, vol-taképpen csak kettő: a fölpezsdülő vérű szűzleány és a kikapós szabadszájú asszony. Az előbbit nagyon szereti. Micsoda élvezettel tudja leírni a szűzies szemérmességét, amely tulajdonképpen az öntudatlan érzékiség takarója. A SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ben egy jelenet, amikor a fiatal leány levetkőzik a sötétben, és kikergeti a macskát, mert szégyelli magát előtte – feledhetetlen bájjal van teli.”

Bár Schöpflin mindössze két mikszáthi nőtípusról tud, az ő egyszerű tipológiáját követve is legalább egyet megemlíthetünk még: az öregasszonyt. Kétségtelen azon-ban, hogy a fiatal lányok a legemlékezetesebbek, közülük kerül ki az író csaknem va-lamennyi történetének főszereplője, fontos nőalakja: Apolka, Veronika, Ilus-Iluci-Ilonka, Piroška, Tóth Mari, Rozáli – de e sorba állítható még a szép Inokay baronesz vagy AZ ELADÓ BIRTOK Borcsányi Erzsébetje, sőt a bájos bakfisból hercegi metresszé „fejlődő” Sipsirica is. Ez utóbbit leszámítva meglehetősen homogén csoportról: férfiak fennhatósága alatt élő fiatal lányokról van szó, akik, Tóth Marit és Inokay Mariskát kivéve, valamennyien anyátlan árvák. Amilyen ritka (s akkor is közhelyes) az anya-fiú kapcsolat megjelenítése Mikszáth műveiben, oly gyakoriak és történetmeghatározók az apák (vagy az apaszerepben elhelyezkedő férfiak) és lányaik kapcsolatai. E lányok külsőleg is nagyon hasonlítanak egymásra: többnyire szőkék és mindig magasak, nyú-lánkak, szép tartásúak és mozgásúak (szarvasra, hosszú szárú virágokra emlékeztetik az elbeszélőt), s mi tagadás – ahogy a kritikusok is szóvá tették –, kissé eredetetlenek. Meglehet azonban, hogy kevésbé egyénített alakjuk éppen a szüzesség burok voltát hangsúlyozza. Sorsukról általában férfiak döntenek – s noha e döntéseket legtöbbször a szeretet diktálja, a rendelkezés joga és kötelezettsége erőteljesen áthatja őket. Nem-csak a nemesi, a polgári világ (nemegyszer jogilag is formulázott) uralkodó erkölcsé is ez.

Mikszáth ironikusan – bár olykor, pillanatokra, némi pátosszal – eleveníti meg a rendi világ (polgári szomorújátékokból oly ismerős) heroikus apafiguráinak gesztu-sait, sőt nemegyszer archaikus képzeteket is megidéz, amikor a tús vagy az engesztelő áldozat szerepét ruházza némely fiatal hősnőjére, mint a BESZTERCE OSTROMÁ-ban vagy A FEKETE VÁROS-ban (e – jungi értelemben – archetipikus célzásokkal leginkább átszótt két művében). Némelykor úgy tetszik, mintha egyenesen azon a véleményen volna, hogy a férfiak – s főként az apák – boldogtalanná teszik a fiatal nőket, követke-zetesen más állapotot képvisel azonban, ha az anyáknak a lányukhoz való viszonyáról szól. Az anyák legfőbb célja – Mikszáth közvélekedéssel megegyező interpretációjában – is az, hogy leányuk sorsát eligazítsák, eközben azonban kifejezetten gyakorlatias, nem pedig elvi vagy erkölcsi szempontokat tartanak szem előtt. (Jellegzetes példa erre az anyai viselkedésre Tóthné, aki bár szinte zsigeri sznobizmusával is igenli az előkelő Nosztyékkal való családi összeköttetést, soha nem áldozná fel lánya boldogságát elvi vagy erkölcsi megfontolásoknak; vagy ilyen az erkölcsstelenséget számításból választó, keményen pragmatikus Jahodowska, aki egész egyszerűen üzletet csinál lánya ártat-lanságából.)

Feltűnő, hogy Mikszáth milyen gyakran állítja elénk ifjú leányhőseit a női élet nagy fordulópontján, az asszonyszerep elfogadásának pillanatában. A döntést szinte majd-nem mindig sorskényszerként mutatja meg. Ez a problematika mozgatja a HOVA LETT

GÁL MAGDA? és A BREZÓI LUDAK történetét éppúgy, mint az APRÓ KÉPEK A VÁRMEGYÉBŐL Hankájának vagy Tóth Marinak cselekedeteit. Az elbukott ártatlanság konfliktushelyzetének megjelenítése Mikszáth műveiben is többnyire az apa-leány viszony, de még inkább az apaszerep mesteri rajzával jár együtt. Ismert példája ennek Dóry báró cselszövése a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG-ban vagy Apró uram furfangos küzdelme a MINDENKI LÉPIK EGYET történetében. Az áruba bocsátott Sipsiricának más a helyzete – ő nem számíthat rehabilitációra, s – talán ezért is – a házasságba eladott leányokhoz (Noszty Vilmához és társaihoz) hasonlóan titkos kapcsolattal vigasztalja magát. Meg kell mondani, hogy bár Mikszáth (az író) az elbukott, sőt az erkölcsileg ellehetetlenült nőket sem ítélte el (ilyen például a műlovarnő Estella, Mimi a KRÚDY KÁLMÁN CSÍNYTEVÉSEI-ben vagy – mind közül a legszomorúbb sorsú – Eszter, a GALAMB A KALITKÁBAN hősnője), kora nagy divatja, a perditaromantika teljes egészében idegen maradt számára.

Míg utolsó, úgynevezett nagyregényeiben meglehetősen vigasztalan a fiatal leányok sorsa (amelyet történetük elbeszélése során imitt-amott hasonlatokkal, metaforákkal előrevetít az író: letört, lemetszett rózsza, elveszett, ártatlan báránka stb.), korábbi műveiben még kevésbé szomorú jövőt szánt ifjú hősnőinek – sorra a házasság révébe juttatta őket, mint Apolkát, Veronkát, (Inkey) Mariskát vagy Iluci-Ilonkát. Megadta vagy még inkább – férfi hőseivel – megadatta nekik a döntés jogát, a boldog házasság képeit azonban hiába keressük műveiben – s ez a hiány nagyon is határozott vélemény kifejeződése. A fiatal Mikszáth elbeszéléseinek egyik – életrajzi ihletésű – központi témája volt a házasság válsága: a mentális önállóság, az anyagi függetlenség kiharcolásának konfliktussorozata.

Számos korai novellájában tűnnek föl hűtlen asszonyok, a nagy regények kikapós szép asszonyainak (a Bobornéknak, Noszty Vilmáknak vagy a GALAMB A KALITKÁBAN Eszterének előképei), unatkozó feleségek, akik fürdői kalandokkal foglalják el magukat, kishivatalnokok nejei, akik férjük hivatali idejét pásztorórákkal hasznosítják a maguk (és családjuk) számára. Sokszor csaknem maupassant-i témák ezek, de az elbeszélő viszonya elmondott történetéhez egészen más: felületesebb s nem igazán könyörtelen, a megrendülés vagy döbbenet helyén legyintés van, a sebzettség helyén fintor. Azt a véleményét, hogy a házassággal beveződik a szerelem költői szakasza, Mikszáth később sem tagadta meg, sőt egyre-másra fennen hangoztatta. *„A legrészegebb ember is kizárólag tejjel élt egy időben (szopós gyerek korában). Láttam már szemérmes menyasszonyokat, gyöngé, törekeny lilimokat a leszakítás előtt – és mikor másodszor láttam őket, már akkor tányérokat vagdaltak a férjeik fejéhez. Csak üljetez édesen, elandalodva egymás mellett, szegény gyerekek, megittasodva az elmúlt percek eseményeitől, kíváncsian a jövő percek eseményeire, és ne nézzetek sehova, csak egymásra, mert ha egyebüvé néznétek, meg találnátok látni, hogy a próza már leskelődik rátok valahol egy szögleten, mint a lecsapásra kész héja.”* Míg Jókai gyakran állítja, sőt be is mutatja, hogy kunyhóban is boldogok lehetnek az ifjú házások, Mikszáth nem győzi olvasói eszébe vésni, hogy a házassághoz éléskamra kell: *„a boldogsághoz kell a spájz is”*.

Szinte valamennyi műve azt tanúsítja, hogy a házasságnál sokkal szentebb előtte a szerelem. Néha ugyan ellágyulással ábrázol egy-egy kedves idős házaspárt, múlt századi Philemon és Baucis (mint az AZOK AZ ÖREGEK hőseit vagy a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG Bernáthékjait, de ide tartoznak a maguk külön módján Palojtayék is a Noszty fiú történetéből). Ám ha van is néhány sikerült házasság műveiben (Görgey Jánosé például), főszereplői közül csupán Lestyák Mátyást ajándékozta meg vele. (Hozzá kell

ehhez tenni, hogy éppen A BESZÉLŐ KÖNTÖS Cinnája az egyetlen Mikszáth fiatal nőalakjai közül, aki maga dönt sorsáról, sőt később – döntésre kényszerítve férjét, Lesztyák Mátyást – mindkettőjükről.)

Mikszáth ifjú hősnőit élethelyzetük s nem társadalmi státusuk különíti el egymástól: ugyanúgy érez és cselekszik az érzékiség hatalmára ébredő parasztlány, mint a baronesz. Mégis, csak a lány titok Mikszáth szemében, amely megfejtésre vár, az asszonyok már kiszámíthatók: szelídek vagy házsártosak, de egyéniségük kész, kifejtett, és meg lehetőszen határozottan az. Vannak szép és hűtlen asszonyok (sokan), azután vannak – kevesen – áldozatok, akik csupán a szolgálatban teljesehetnek ki, a lemondásban és önfeláldozásban, és vannak végül kardos, uralomra termett asszonyok, akik férjük helyett is családfők, irányítás és parancsszó mind az ő kiváltságuk. Nem egy ilyen asszonyt rajzolt meg regényeiben Mikszáth, de a legérdekesebb talán mind közül a kutyafejű hercegnő, Noszty Feri nagynénje.

Ha a bakfis, az ártatlan lány típusa a finomság, érzékenység, naivitás és az önmagába zárt érzékiség megtestesítője, az asszonyok az érzéki élet kiteljesítői, s bár korántsem alkotnak olyan homogén csoportot, mint a lányok, abban azért nagyon is egyek, hogy már minden éteri vonásukat elvesztették. Az érzékiséget mások életének irányításába (vagy abba való bepillantásba, abból való részesedésbe) átlényegítő öregasszonyok pedig csaknem zárt speciést alkotnak. (Adamecné a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ből szinte összetéveszthető A FEKETE VÁROS Marjánéjával.)

Mikszáth, ahogy férfi hőseire, a nőkre is a viselkedéskutató elemző tekintetével és a szkeptikus életbölcsező fölényével pillant (s így is formálja meg őket) – így tehát sem nem nőkicsinylő, sem nem nőellenes. Férfiak és nők (a felnőttek!) egyaránt prózai életre kényszerült emberek a szemében. A költőiséget, a szerelmet szépnek, múltkonynak, az ártatlan ifjúság kiváltságának tartja, ami azután jön, az maga a való élet: érzékiség, szeretet, megbecsülés, megszokás – és igen gyakran nosztalgia. Számos Mikszáth-mű elégikus megjegyzése hangsúlyozza, hogy a fiatalság, szépség, szerelem egyaránt emlékké lesz az időben. A fiatal nőnek, az ártatlan lánynak éppen az a különleges értéke az író – s feltehetően közönsége – szemében, hogy megejtő varázssal testesíti meg a tökéletesség emlékké válásának lehetőségét. („*De gyönyörű volt, kár, hogy valamikor ő is megöregszik*” – olvashatjuk a menyasszony Veronkáról a SZENT PÉTER ESERNYŐJE utolsó lapjain.)

Ahogy már mondtam – ha más szavakkal is –, Mikszáth nem férfipárti író, de persze nem is nőpárti: a férfiak és a nők szerepeit ugyan különbözőknek tartja, de azt félreérthetetlenül olvasói tudomására hozza, hogy mindegyik szerep ugyanazon nagy előadás: az élet könyörtelen szabályainak van alávetve. Mikszáth e „dramaturgia” egyik legkiválóbb ismerője irodalmunkban: ahogy a férfiak viselkedéséről, a nőkről is sok mindent tudott. És éppen a nőkről szólva – és éppen ő, „a szenvedélytelen” – lett mestere a legkülönfélébb művészi és mentalitásbeli elkötelezettségű íróknak. Így például a kissé frivol társadalomkritikájú színpadi szerzőknek: Herczeg Ferencnek, Molnár Ferencnek s talán még Heltai Jenőnek is. Olykor a kabaréjeleneteket író Karinthynek. De érezhető Mikszáth nőalakjainak ihletése a nőgyűlölő Gárdonyi írásaiban csakúgy, mint Móra Ferencéiben. És mestere sok tekintetben Krúdynak is: a ruhák, a női öltözékek, e szerelmi harci díszek s az öltözések és vetkőzések koreográfiájának megismertetésében.